

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2008 metai

1

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2009

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2008

1

Vilnius 2009

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2008

1

Vilnius 2009

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS
Lenkijos MA istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Nordost-Institut Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2009
© Straipsnių autoriai, 2009

K o n f e r e n c i j o s

EMOCIJOS ISTORIKŲ AKIRATYJE

2008 m. vasario 14–15 d. Varšuvoje, Lenkijos mokslų akademijos Istorijos institute vyko konferencija „Jausmai, emocijos, aistros istorijos mokslo šviesoje“. Konferenciją organizavo Lenkijos MA Istorijos mokslų komiteto Kultūros istorijos komisija bei Lenkijos MA Istorijos institutas. Tai buvo antroji tokios tematikos konferencija (pirmoji įvyko 2005 m. rudenį). Organizatoriai kėlė tikslą ne tik supažindinti klausytojus su naujausiais pasirinktos temos tyrimais. Ketinta aptarti ir išskylančius šaltinių interpretacijos, metodologijos klausimus. Organizatoriai akcentavo, kad siekis kuo geriau perprasti praeities įvykius ir žmones skatina tyrėjus imtis tarpdisciplininių tyrimų, suteikiančių galimybę aiškiau suprasti istorinę tiesą. Tyrinėti jausmus ir emocijas remiantis tik istorijos mokslo metodais dažnai yra neefektyvu. Tuo tarpu kitos šakos – psichologija, sociologija, kultūros antropologija neretai tokiuose tyrimuose slysta paviršiumi būtent dėl istorinio konteksto neišmanymo. Todėl konferencijoje didelis dėmesys buvo kreipiamas į tarpdisciplininių metodų taikymo galimybes.

Pranešimų chronologinės ir geografinės ribos buvo plačios: tyrinėtojai analizavo ir XIII a. skaldų giesmes, ir XX a. pirmosios pusės spaudą, kalbėjo ir apie muziką kurtuazinėje kultūroje, ir apie gėdos sampratą XVII a. Rusijoje. Pastarąją temą pasirinko Hubertas Ł a s z k i e w i c z i u s (Liublinas). Savo pranešime „Gėda XVII a. Rusijos politikoje“ jis rėmėsi Grigorijaus Kotošychino (1635–1667) memuarais „Apie caro Aleksejaus Michailovičiaus laikų Rusiją“. Akcentuodamas, jog gėda dažnai vertinama kaip vienas svarbiausių veiksnių, sąlygojančių elgseną viešumoje, autorius atskleidė, kaip buvęs caro Pasiuntinių prikazo raštininkas atsako į klausimus, kodėl nedera caraičių tekinti už svetimšalių valdovų; kodėl caras negali karūnuoti kitų valdovų; kodėl svetimšaliai pasiuntiniai negali aplankyti carienės; kodėl negalima atimti indų, kuriuos tiesiog nuo stalo vagia totorių pasiuntiniai ir t. t.

Emocijų ir politikos klausimus savo pranešime „Įniršis senovės Lenkijoje“ siejo ir Urszula A u g u s t y n i a k (Varšuva). Savo pranešimo pavadinimą perfrazavusi kaip „pykčio anatomiją“, tyrinėtoja siekė atskleisti, kaip skirtingai buvo vertinamas, pavyzdžiui, viešai demonstruotas įniršis diplomatijoje (kaip barbariškumo ženklas) ir karių įniršis prieš akivaizdoje. Remdamasi konkrečiais šaltiniuose aptinkamais pavyzdžiais bei plačiu filologiniu bei teologiniu kontekstu, autorė apibendrintai analizavo,

kada įniršio rodymas buvo sutinkamas palankiai, o kada vertintas neigiamai, atkreipė dėmesį į „pykčio–įniršio“ priešpriešą.

Agnieszka K i j e w s k a (Liublinas) pranešimo „Tarp nuostabos ir gėdos. Mikalojaus iš Kuzos *Idiota de mente*“ pagrindu pasirinko vokiečių kardinolo Mikalojaus iš Kuzos (1401–1464) tekstą, kuriame mėgina laviruoti tarp platoniškosios ir aristoteliškosios kilmės epistemologijos. Akcentuodama nuo Aristotelio laikų išsakomą mintį, kad nuostaba – pirmasis žingsnis filosofijos link, autorė mėgino sekti emocijos apibrėžimą aptariamame tekste.

1488 m. septyni Glogovo miesto tarybos nariai atsisakė sulaužyti priesaiką valdovui, todėl buvo apkaltinti išdavyste ir įkalinti, marinti badu ir vienas po kito mirė. Šis įvykis ir išlikę pasmerktų bado mirčiai trumpi rašteliai, liudijantys nekaltumą, tapo pagrindu bendram medikės Magdalenos S k o t n i c k o s bei istoriko Mareko Słoń (Varšuva) pranešimui „Apie istoriko ir psichologo bendradarbiavimo naudą. 1488 m. Glogovo miesto tarybos narių priešmirtinių išpažinimų analizės pavyzdys“. Pranešimo vertę sudarė neįprastas tarpdalykiškumas: istoriko pateiktus faktus interpretavo ir aiškino medikė psichologė, atkreipdama dėmesį į visuomenės sąmonės, psichologijos ir panašius aspektus. Šis pranešimas sulaukė didelio susidomėjimo. Klausytojai išsakė daug pastabų: atkreipė dėmesį tiek į simbolinį septyneto vyrų skaičių, tiek abejojo bado mirtimi mirštančių vyrų demonstruota ramybe ir susitaikymu.

Tyrinėtoja Anna B r z e z i ņ s k a (Lodzė) suintrigavo klausytojus pranešimo pavadinimu: „*Jei valstiečiai būtų turėję savo Plutarchą, Pierre Rivière būtų laikomas didžiavyriu. Michel Foucault, emocijos ir istoriografija*“. Remdamasi garsiojo prancūzų tyrinėtojo studija apie XIX a. pirmosios pusės žudiką, iššudžiusį visą savo šeimą, kurioje visuomenės emocijos analizuojamos per bylos tyrėjų, viešosios nuomonės, paties žudiko rašytus ir spaudoje publikuotus užrašų diskursus, pranešėja mėgino atsakyti į kur kas platesnį klausimą – kiek teisūs buvo „Analų“ mokyklos atstovai kalbėdami apie Foucault įtaką formuojant *nouvelle histoire*.

Kita pranešėja iš Lodzės Jolanta K o l b u s z e w s k a pranešime „Scientizmas, objektyvizmas ir emocijos. Jausmų įtaka Tadeuszo Korzono istorijos refleksijai“ taip pat jungė skirtingas disciplinas – istoriją ir filosofiją. Analizuodama minėto istoriko darbus, ji siekė atkreipti dėmesį, kaip asmeniniai nusistatymai veikė T. Korzono mintis ir interpretacijas. Pranešėja pastebėjo, kad nepaisant nuolat deklaruoto objektyvizmo, mokslininką ne kartą veikė ne tik patriotiniai jausmai, bet ir užgautos ambicijos ar savigarba – ypač tai pasakytina apie jo recenzuotus prancūzų, vokiečių, rusų mokslininkų darbus.

Katarzyna S t a ņ c z a k - W i ś l i c z (Varšuva), remdamasi tarpukario moterims skirta spauda, parengė pranešimą „Kreipimasis į „visų motinų lenkių širdis“, arba

gailestis ir užuojauta kaip viešojo diskurso argumentas tarpukario moterų spaudoje“. Autorė atskleidė, kad moterys buvo kviečiamos kalbėti ne tik apie vien moteriškas, bet ir apie platesnes politines problemas. Tačiau tai daryti buvo skatinamos remiantis moteriškomis vertybėmis: gailėsčiu, nuosaikumu ir pan. Todėl net ir peržengdamos iki tol galiojusias moterų diskurso ribas, jos buvo tarsi vėl įkalintos naujai apibrėžtuose rėmuose būtent dėl pasirinkto kalbėjimo būdo.

XX a. pirmosios pusės laikotarpiui buvo skirtas ir Katarzynos Sierakowskos (Varšuva) pranešimas „Baimė lenkų visuomenėje I Pasaulinio karo metu“. Remdamasi aptariamojo laikotarpio dienoraščiais, atsiminimais, laiškais autorė siekė atskleisti, kas suformuoja visuomenėje kylančias baimes, ar juntama baimė turi lytį, amžių, visuomeninę padėtį ir kaip įmanoma tirti šias įtampas. Naudodamasi tiek iškart po vienu ar kitų įvykių darytais užrašais, tiek rašytais praėjus keliolikai metų, tyrinėtoja kėlė klausimą: ar įmanoma „suklastoti“ praeities epochų emocines būsenas.

Istorikas ir sociologas Patrykas W a s i a k a s (Varšuva) pranešimo temą suformulavo kaip klausimą „Ar vaizduojamieji menai – tinkamas šaltinis tyrinėjant kančios ir mirties baimę?“ Pranešime analizuojama, kaip remdamiesi „pasisakymais“ apie mirtį galime tyrinėti ją lydinčias emocijas. O nagrinėdamas XVIII a. meno kūrinis autorius atkreipia dėmesį, kad tik Apšvietos epocha atneša permainas: nebelieka „geros“ ar „blogos“ mirties, nebetramdoma senatvės, vienatvės ir mirties baimė. Todėl tyrinėtojai turi galimybę tyrinėti emocijas – jei tik sugebės „perskaityti“ tuos „pasisakymus“ apie mirtį.

Jolita S a r c e v i č i e n ė pranešime „Meilė ir draugystė XVII a. šeimoje: samprata ir realizacija“ siekė atskleisti vyrą ir žmoną, tėvus ir vaikus siejančių jausmų sampratą bei išraišką aptariamoje epochoje. Kokiais vardais buvo vadinami sutuoktinius sieję jausmai? Ar tėvai mylėjo savo vaikus? Ar buvo galima draugystė santuokoje? Šiuos ir panašius klausimus pranešėja siekė atskleisti pasitelkusi įvairius šaltinius: publicistinę ir proginę literatūrą, kurioje nušviestas idealizuotas sutuoktinių bei tėvų–vaikų santykių modelis, ir cituodama pavyzdžius iš konkrečių asmenų gyvenimo.

Vienas įdomiausių ir daugiausia diskusijų sulaukusių pranešimų konferencijoje nukėlė klausytojus į vikingų laikus. Leszekas S ł u p e c k i s (Žešovas) pranešime „Skaldas Egilis ir karalienė Gunhilda. Tarp meilės ir neapykantos“ atskleidė realių asmenybių, karaliaus Eriko „Kruvinojo Kūjo“ ir jo žmonos Gunhildos, gyvenusių IX–X a. sandūroje, „transformaciją“ į „juoduosius personažus“ XIII a. šaltinyje. Pranešėjas siekė parodyti, kiek tokią transformaciją lėmė istoriniai faktai, o kiek – XIII a. susiformavusi tradicija. Remdamasis istoriškai pagrįstais valdovų poros gyvenimo faktais, jis atskleidė, kaip išankstinės amžininkų nuostatos, magijos baimė bei svetimos kultūros faktų neteisinga interpretacija lėmė, kad šaltiniuose nusistovėjo neigiamas požiūris į minėtus personažus.

Łukaszas Truścinskis (Varšuva) savo šaltiniu pasirinko Lenkijos konsistorinių teismų medžiagą. Pranešime „Sutuoktinių laimė vėlyvųjų viduramžių Lenkijoje“ jis analizavo nutraukiamų santuokų bylas ir siekė ne tik atskleisti priežastis, dėl kurių santuokos buvo anuliuojamos, bet ir remdamasis nenusisėkusių ryšių pavyzdžiais rekonstruoti, kas aptariamam laikotarpiui buvo laikoma idealiu modeliu. Tokiu būdu, tyrinėtojo nuomone, galima atskleisti amžininkų nuostatas meilės ir laimės atžvilgiu.

Pranešimą „Kaip sujaudinti kataliką? Emocinis išgyvenimas kaip pamokslininko tikslas XVIII a. bernardinų pamoksluose“ perskaitė Filipas Wolanckis (Vroclavas). Analizei atrinkęs pamokslus, kuriuose dvasininkai siekė paveikti klausytojus vaizduodami kančią pačiuose įvairiausiuose kontekstuose, pranešėjas parodė, kad taip suvokėjams buvo siekiama sukelti įvairiausias emocijas: ne tik neigiamas – gėdą, atgailą dėl nuodėmių, baimę, bet ir teigiamas: saugumo pojūtį, džiaugsmą, pasididžiavimą, dėkingumą.

Sacrum ir *profanum* santykių pranešime „Relikvijos ir emocijos. Relikvijos *sacrum* sukelti jausmai“ analizavo Jerzy Pysiakas (Varšuva). Tyrinėtojo nuomone, tekstu, kuriuose aprašomi tiesioginio kontakto su relikvijomis sukelti jausmai, analizė suteikia mums ne tik galimybę tyrinėti ypatingos situacijos sukeltas emocijas bei viduramžių žmogaus religinę pasaulėžiūrą. Kur kas svarbiau, kad šie tekstai atskleidžia visuomenės sąmonę ir būdus, kuriais bažnytinė ir pasaulietinė valdžia, manipuliuodama *sacrum* sukeltu įspūdiu, siekė ideologinių ir politinių tikslų.

Atskleisdamas miesto ir kaimo bendruomenių požiūrių į mirtį skirtumus, Jakubas Wysmulękas (Varšuva) pranešime „*Mysterium mortis*: gyvenimo ir mirties refleksija testamentuose. Pagal vėlyvųjų viduramžių ir ankstyvųjų naujųjų laikų Krokuvos gyventojų testamentus“ siekė atskleisti tam tikrą testamentu užfiksuotą detalių (besiartinančios mirties sukeltą nerimą, netgi baimę; žemiškojo gyvenimo vertybių hierarchizaciją; šeimos vertinimą; asmeninių daiktų išdalijimą; nuorodą dėl pačių laidotuvių ir pan.) prasmę, taip rekonstruodamas asmens vertybinės nuostatos, santykių su Dievu, netgi požiūrį į savo fizinį kūną.

Agnieszka Bartoszewicz (Varšuva) pranešime „Emocijos teismo salėje. Vėlyvųjų viduramžių miesto teismo knygos kaip šaltinis tiriant jausmus bei protesto reiškinio būdą“ atkreipė dėmesį, kad jos naudotas šaltinis tyrinėtojų buvo menkai vertintas iki pat XX a. pabaigos. Ji siekė atsakyti į klausimą, ar teismo užrašai gali būti naudingi emocijų tyrimams? Tyrinėtoja akcentavo, kad nors šaltinyje atspindėtos pačios įvairiausias neigiamos ir teigiamos emocijos: pyktis, nerimas, nuoskauda, prielankumas, pasitikėjimas, netgi meilė, labiausiai verta dėmesio jai pasirodė baimė, kuriai ir skirtas pagrindinis dėmesys. Pranešimas sukėlė nemažai diskusijų, mat auditorija suabejojo tyrėjos išsakyta mintimi apie galimybę šaltinį tyrinėti pasitelkiant psichologą – buvo

išsakyta mintis, kad šiuolaikinis psichologas vargu ar pajėgs atskleisti viduramžių psichologijos mechanizmus.

Dvaro kultūros istorijos tyrimus ir muzikos scenas vaizduojančią ikonografiją pasitelkęs Łukasz Kozłak (Varšuva) skaitė pranešimą „Muzika viduramžių literatūroje ir ikonografijoje – emocijų kalba?“ Jo nuomone, rašytiniuose ir ikonografiniuose šaltiniuose sutinkamos muzikinės scenos gali suteikti informacijos apie emocijų aptarimojo laikotarpio žmonių gyvenimą. Daugiausia dėmesio autorius skyrė klausimui, kiek muzikos scenos ir vaizdai kurtuazinėje literatūroje ir dailėje, knygų iliustracijose atskleidžia realiai egzistavusias emocijas, o kiek – išgalėjusią nuostatą, kad muzika buvo neatsiejamai susijusi su meilės poezija ir dvaro kultūra?

Anna Bosicka (Varšuva) skaitė pranešimą „Tarp baimės ir meilės. Jausmai ir emocijos stebuklų aprašymuose“. Pagrindinis pranešimo šaltinis buvo „stebuklų knygos“, kuriose savo išgyvenimus aprašė patys tikintieji. Autorė atkreipė dėmesį į trejų šaltinio išskirtinumą: pirma, jame susidurdavo tiek pasauliečių liudijimai apie patirtą stebuklą, tiek dvasininkų pateikiami aprašymai, perteikę suderintas su oficialia Bažnyčios doktrina nuostatas; antra, šaltinyje atsispindi dramatiški žmonių gyvenimo momentai, todėl jame fiksuojamos labai autentiškos patirtys; trečia, retas kitas šaltinis taip subtiliai atskleidžia žmogaus ir Dievo, *sacrum* ir *profanum* susidūrimą. Todėl autorė turėjo galimybę sekti / rekonstruoti stebuklus patyrusių žmonių emocijų kaitą: nuo baimės pirmąją akimirka, kuri pamažu peraugdavo į nuostabą, pasitikėjimą Viešpaties gerumu, dėkingumą.

Pranešimą „Stebuklai ir emocijos XVII ir XVIII a. lenkų atsiminimuose. Metodologiniai klausimai ir tyrimo galimybės“ skaitė Andrzejus Klubiński (Varšuva). Jame autorius akcentavo šaltinio teikiamą galimybę pasinerti į privatumo sferą, nagrinėti individo bei grupės mentaliteto, psichologinių reakcijų klausimus. Tačiau drauge jis pastebėjo, kad tokius tyrimus neretai riboja pačių autorių emocionalumas ir jausmų raiška. Todėl, A. Klubiński nuomone, reikia nepaprasto įgudimo ir atsargumo, išmanymo, kad tyrėjas galėtų rekonstruoti psichologinį naujųjų laikų visuomenės portretą.

Kaip jau buvo minėta, daugelis skaitytų pranešimų sukėlė auditorijos susidomėjimą. Todėl organizatoriai ketina ne tik parengti bendrą abiejų konferencijų pranešimų rinkinį, bet ir ateityje rengti panašios tematikos konferencijas, skirtas pačioms įvairiausioms jausmų ir emocijų išraiškoms.

Jolita Sarcevičienė